

**БАҲСЕ ДАР АТРОФИ АШЪОРИ
СОИНУДДИНИ ХУҶАНДӢ ВА
ХУСУСИЯТҲОИ АДАБИИ ОН
ДИСПУТ ВОКРУГ
ПОЭЗИИ СОИНУДДИНА
ХУҶАНДИ И ЕЕ
ЛИТЕРАТУРНЫХ
ОСОБЕННОСТЕЙ**

**DISPUTE AROUND SOINUDDIN
KHUJANDI'S POETRY AND ITS
LITERARY**

Мирзоев Садриддин Холович, дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Мирзоев Садриддин Холович, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской классической литературы ГОУ “ХГУ имени акад. Б.Гафурова (Таджикистан, Худжанд)

Mirzoev Sadridin Kholovich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik Classical literature, SEI “Khujand State University named after acad. B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand),

E-mail: _mirzozoda-75@mail.ru

Калидвожаҳо: Соинуддини Хуҷандӣ, ашъори форсии арабӣ, нусхаҳои хаттӣ, муҳимтарин виласиҳои шеъри Соинуддин, қолаҳои шеърӣ

Дар мақола ашъори яке аз шоирони Оли Хуҷанди Исфохон-Соинуддини Хуҷандӣ (1369-1433) ва виласиҳои шеъри ӯ мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирифтааст. Аксари ҳамзамонон ва муҳаққиқони минбаъда Хоҷа Соинуддинро шоири хушбаён гуфтаанд, аммо то имрӯз девони ашъораиш нашр нашудааст. Таъкид мешавад, ки муаллиф аз маҷмуаи шумораи 10196, Китобхонаи маҷлиси Шурои исломӣ ва тазкираҳои “Арафот-ул- ошӣкин”, “Ҳафт иқлим ” ва “ Рӯз- уш- шуаро” ашъори Соинуддин Алиро пайдо кардааст, ки шумили 12 газал, 12 рубои, 4 фард байт ва чанд қитъаи арабӣ мебошад. Ашъоре, ки дар ин сарчашмаҳо сабт гардида, бештар дар қолаби газалу рубой ва қитъа ба ду забон: арабӣ ва форсии тоҷикӣ навишта шудаанд, ки бозгӯи сабки нависандагӣ ва ҳунари шоирӣ Хоҷа Соин буда, вай дар ин ашъор «Алӣ» тахаллус кардааст. Зикр шудааст, ки муҳимтарин хосияти шеъри Хоҷа Соинуддин он аст, ки ашъораиш ба тарзи вуқӯъ аст. Истифодаи вожаҳо ва таркиботи писандида, тасвирҳои дилкашу зудошно аз махсусиятҳои дигари шеъри Соинуддин мебошад. Ашъори Соинуддини Хуҷандӣ аз ҷиҳати миқдор андак бошанд ҳам, аммо аз лиҳози камоли балогат ва зарофат дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ мақоми виласиро сазоворанд.

Ключевые слова: Соинуддин Худжанди, персидско-арабские стихотворения, письменные рукописи, таджикско-персидская литература, наиболее важные особенности поэзии Соинуддина и поэтические образцы

В статье рассматриваются и обсуждаются стихи одного из поэтов династии Худжандцев в Исфахане – Соинуддина Худжанди (1370-1433) и особенности его поэзии. Большинство современников и последующих исследователей называли Ходжа Соинуддина добродушным поэтом, однако его стихи до сих пор не опубликованы. Отмечается, что автор нашел стихи Соинуддина Али в сборнике № 10196, Библиотеки Меджлиса Исламского Совета и тезкире «Арафат-уль-ошӣкин», «Семь климатов» и «Рияз-уш-шуаро», в состав которых входят 12 газелей, 12 четверостиший, 4 стиха и несколько арабских разделов. Стихи, зафиксированные в этих источниках, в основном написаны в форме газелей, рубаи и стихов на двух языках: арабском и таджикско-персидском, что является отражением стиля письма и поэтического искусства Ходжи Соина, и в этих стихах он использовал псевдонимом «Али». Уже отмечалось, что важнейшей особенностью поэзии Ходжи Соинуддина является то, что его стихи построены на событийной манере. Использование слов, привлекательных для слуха, и композиций, очаровательных и знакомых образов – другие особенности поэзии Соинуддина. Подчеркивается, что, несмотря на немногочисленность стихов Соинуддина Худжанди, они заслуживают особого статуса в истории таджикско-персидской литературы по зрелости и элегантности, и эти стихи были источником вдохновения для некоторых поэтов.

Key words: Soinuddin Khujandi, Persian-Arabic poems, written manuscripts, Tajik-Persian literature, the most important features of Soinuddin's poetry, poetic samples

The article discusses and dwells on poetry of one of the poets of Khujand dynasty in Isfahan - Soinuddin Khujandi (1370-1433) and his poetry features. Most contemporaries and subsequent researchers called Khoja Soinuddin a good-natured poet, but his poems have not yet been published

It is noted that the author found poems by Soinuddin Ali from collection No. 10196, the Library of the Majlis of the Islamic Council and the tezkirs “Arafat-ul-oshikin”, “Seven climates” and “Riyaz-ush-

shuaro”, which include 12 ghazals, 12 quatrains, 4 verses and several Arabic sections. The poems recorded in these sources are mainly written in the form of ghazals, rubais and poems in two languages: Arabic and Tajik-Persian, which is a reflection of the writing style and poetic art of Khoja Soin, and he used the pseudonym “Ali” in these poems. It has already been noted that the most important feature of the poetry of Khoja Soinuddin is that his poems are constructed in an event-based manner. The use of pleasant words and compositions, charming and familiar images are other features of Soinuddin's poetry. Although the poems of Soinuddin Khujandi are few in number, they deserve a special status in the history of Tajik-Persian literature for their maturity and elegance, and these poems have been a source of inspiration for several poets.

Аксари ҳамзамонон ва муҳаққиқони минбаъда Соинуддини Хучандиро (1369-1433) шоири хушбаён, махфари фузало ва инсони олифитрат гуфтаанд. Ин андеша назди соҳибназарон аз замони зиндагии шоир то ба рӯзгори мо тасдиқ шудааст. Амин Аҳмади Розӣ дар равзаи дувуми «Ҳафт иқлим», зикри фузало ва муҳаққиқин Хоҷа Соинро ба манзалаи фузалову ҳукамои рӯзгор доништа, дар тозӣ ва дарӣ таълифот доштани вайро таъкид карда, ду байти зайлро ҳайси намуна ба зикр менамояд.

Агарчи тоати ин шайхакон солус аст,
Ки ҷӯшу валвала дар ҷони инсу ҷон андохт.
Вале ба Каъба, ки гар Чибрил тоат-шон,
Ба манҷаниқ тавонад бар осмон андохт [12, с. 451].

Соҳиби тазкираи «Арафот-ул-ошиқин» менависад: «Мафхар-ул-фузало ва-л-ақобир Хоҷа Соинуддин Алии Турка аз ақобири Сифоҳон ва аозими қуззоти он ҷо буд. Хоҷа бағоят марде содиқ, хуштабиат, олифитрат, бузургманиш буд ва аз ўст:

Эй дил, шаби ҳичрон бути мушкинхол,
Аз дард макун шикваву аз ҳаҷр манол.
Хурсанд ба ҳаҷр бошу хомӯш нишин,
К-ин шомӣ фироқро расад субҳи висол.
Беҳобии шаб, ҷони маро гарчи бикост,
Дар ҳоб шудан, вале дар ишқ хатост.
Тарсам, ки ҳаёли ў шабе ранча шавад,
Ўзри қадамаш ба солҳо натвон хост [4, ҷ.2, с.2337].

Волаи Доғистонӣ низ Хоҷа Соинро аз «аозими фузало ва ақобири уламо» ситуда ва афзуда, ки «шарҳи фазоилаш ба таҳрир наояд» [1, ҷ.1, с. 675]. Ризоқулиҳони Ҳидоят ва чанде дигар ҳам марди шоирпеша ва орифи дилсӯхта будани Хоҷа Соинуддинро ишора кардаанд.

Дарвоқеъ ориф ва адибе, ки лабрез аз эҳсос ва завқу шавқу шӯри ишқ аст ва насри худро бо ороишҳои лафзӣ маънавий ороштааст, дур менамояд, ки аз сурудан ба дур монда бошад [16, с. шаст].

Оқобузурги Техронӣ «Девони Соинуддини Исфаконӣ»-ро муаррифӣ намуда, аммо то имрӯз нашр нашудааст ки онро зикр кардааст (3153) [13, с. 570].

Дар Китобхонаи миллии Мулики Техрон маҷмуае аст, ки дар он мунтахаби намунаи ашъори сӣ нафар шоирон, ба монанди Маҷдуддини Ҳамгар, Ҳоконӣ, Асируддини Аҳсикатӣ, Анварӣ, Салмон, Рукниддини Соин, Котибӣ, Бадри Шарвонӣ, Алии Яздӣ, Сафарӣ, Ҳайдарӣ, Ҳилолӣ, Ҳаёлӣ ва ҷуз онҳо гирд оварда шудааст. Ба тахмини адабиётшинос Дебочӣ ин маҷмуа ба шумораи 5307 дар китобхонаи мазкур, дар маҷаллаи «Куллийёт», «Феҳристи муштаракӣ китобҳои форсии хаттии Мунзавӣ» шинохта шудааст. Девони Соинуддини Хучандӣ дар маҷмуаи мазкур гӯё аз саҳифаи 27 то 55 фаро гирифтааст [16, с. панҷоху се].

Пайдост, ки Дебочӣ аз рӯи феҳристи Аҳмади Мунзавӣ ин маҷмуаро мушаххас кардааст ва андешаи ҷой доштани девони Соинуддини Хучандӣ дар ин маҷмуа қомилан ғалат мебошад.

Мо доир ба мушаххасоти ин маҷмуа дар навиштае тахти унвони “Муаррифии нусхаҳои хаттии осори Соинуддини Хучандӣ” ба тафсил сухан гуфтаем [7]. Танҳо ин ҷо гуфтан бамаврид аст, ки аз боиси он ки дар ин маҷмуа аз девони Рукниддини Соин ашъори зиёде омадааст, пажӯҳишгарони осори Соинуддини Хучандӣ гумон кардаанд, ки ин ашъор яқинан моли Соинуддин мебошад, зеро Соинуддини Хучандӣ бо Соин ҳам шухрат дорад. Ин боис шудааст, ки муҳаққиқони осори Соинуддин дар шинохти девонаш ба иштибоҳ роҳ диҳанд. Аз ин рӯ, ашъори дар ин дастнавис омада, на моли Соини Хучандӣ, балки аз он Рукниддини Соин мебошад.

Нуктаи дигар ин ки муаллифони баъзе тазкираҳои замони муосир ва кутуби адабӣ ҳам ашъори шуарои мутақаддам ва ҳамзамонашро ба Соинуддини Хучандӣ интисоб додаанд.

Масалан, шеъри «Саҳаргаҳ раҳраве дар сарзамине» моли Хоҷа Ҳофиз аст, ки ба Соинуддини Хучандӣ нисбат дода шуда ва дар мисраи чаҳоруми ғазал ба ҷои вожаи арбаине (чиҳил шабонарӯз) лафзи «ангубине» забт шудааст [10, с.128]. Ин ғазал аз 11 байт иборат буда, дар вазни ҳазаҷи мусаддаси маҳзуф иншо шуда, мактаи он чунин аст:

На Ҳофизро ҳузури дарси хилват,

На донишмандро илмулякине [21, с.273].

Ё абёти зайл, ки мо танҳо мисраъҳои аввалашро меорем: «Маркаби ин бодия дин асту бас» ва «Ин гираҳ аз ришати дин кардаанд» ба Хоҷа Соинуддин мансуб донистаанд [10, с. 129].

Абёти зикргардида аз мақолоти нухум ва ҳаждаҳуми «Маҳзан- ул- асрор»- и Низомии Ганҷавӣ аст [1, с. 72, 93]. Ҳамчунин шеъри «Чанду чанд, эй дили маломаткаш» аз Авҳадии Мароғай буда, [5, с.156], «Ишқам, ки дар ду кавн маконам падида нест» аз «Ламаоти» Ироқӣ мебошад, [3, с. 391] ки ба Хоҷа Соинуддин нисбат дода шудаанд [10, с. 129].

Илова бар ин, мушоҳида мешавад, ки як зумра муҳаққиқони осори эронии Хоҷа Соинуддин ҳам хангоми баргардон намудани баъзе ашъори ӯ ба ғалатхонӣ роҳ додаанд. Масалан, донишманди маъруф Иброҳими Дебоҷӣ ин байтро чунин тасҳеҳ кардааст:

З-ин пас кушоиш аз дари майхона кун талаб,

К-абвоби савмаа ҳама яксар дароз ? шуд [16, шасту як].

Шакли дурусту саҳеҳи байти мавриди назар дар маҷмуаи расоили Соинуддини Хучандӣ, ки нусхаи бисёр нафис ва қадимӣ буда, дар чанд мавзеи он хати нависанда ба назар мерасад, ба д-ин зайл омадааст:

З-ин пас кушоиш аз дари майхона кун талаб,

К-абвоби савмаа ҳама яксар фароз шуд [17, с.121 алиф].

Шоир гуфтан меҳодад, ки кушоиш ва баракатро аз дари майхона, ки дар ирфон ба маънии олами лохут аст, талаб кун, зеро акнун дарҳои ибодатгоҳ фароз омадаанд, яъне баста шудаанд. Ин байти Хоҷа Соинуддин ишора ба вазъи сиёсӣ- иҷтимоии он замон аст.

Яке аз муҳаққиқони дигари эронии осори Соинуддини Хучандӣ Мижгон Ҳаққонӣ ҳам ба таъби Дебоҷӣ байти болоиро ба сурати ғалат, яъне ба ҷои вожаи «фароз» ба маънии кушода, шакли «дароз»-ро овардааст [18, с.19].

Шояд ғалати техникӣ ё иштибоҳи матбаа бошад, вале дар мавридҳои дигар низ ингуна иштибоҳ ва ғалатхониҳо ба назар мерасад:

Иқболи ишқ бин ту, ки Маҳмуд оқибат,

Бо тахту торих? бандаи зулфи Аёз шуд [18, с.19].

Гунаи саҳеҳи ин байт дар дастхати Хоҷа Соинуддин ба сурати зайл омадааст:

Иқболи ишқ бин ту, ки Маҳмуд оқибат,

Бо тахту тоҷ бандаи зулфи Аёз шуд [17, с.121 алиф].

Як нуктаро зикр кардан бамаврид аст, ки соҳибони кутуби адабӣ роҷеъ ба шеъри Соинуддини Хучандӣ, ҳунари суҳанварӣ ва маҳорати шоирии ӯ андешаронӣ накардаанд. Зеро, аввал ин ки девони ашъораш то кунун нашр нашудааст. Бинобар ин, аз забон ва маҳорати шоирии вай иттилоъ надодаанд. Дуюм ин ки Соинуддини Хучандӣ дар наср соҳибмақтаб буда, аз шеъраш насраш бештар маъруфият дорад. Вале ашъораш низ ҳовии матолиби ҷолиб ҳаст, ҳам аз назари бофти суҳан ва ҳам аз лиҳози мазмуну мавзӯ.

Ашъори Соинуддинро аз тазкираҳои «Арафот-ул- ошиқин» (2 ҷудои), «Ҳафт иқлим» (як ҷудои) ва аз «Риёз-уш-шуаро» (як ҷудои) дар маҷмӯъ, чаҳор ҷудои шоирро пайдо намуда, бори нахуст перомунӣ онҳо маълумот додаем.

Илова бар ин, аз дастхати осори адиб ашъори ӯро пайдо кардаем, ки тахти унвони «манзумоти ҳазрати Алӣ саломуллоҳ» сабт гардида, бештар дар қолаби ғазалу рубой ба ду забон: арабӣ ва форсии тоҷикӣ навишта шуда, шомили 12 ғазал, 12 ҷудои, 4 фард байт ва чанд китбаи арабӣ мебошанд [17, ҷаҳди 121].

Ашъоре, ки дар ин нусхаҳо тахти унвони «منظومات حضرت عليّه سلام الله» сабт гардида, бозгӯи сабки нависандагӣ ва ҳунари шоирии Хоҷа Соин буда, маълум гардид, ки таҳаллуси шоириаш Алӣ «على» будааст.

Манзури мо яке нусхаи Китобхонаи маҷлиси Шурои миллий (Майдони баҳористон) тахти рақами 8503 ва дигаре маҷмуаи шумораи 10196, ки дар Китобхонаи маҷлиси Шурои исломӣ ниҳаддорӣ мешавад [11с.17], мебошад.

Ин ду маҷмуа бисёр нафис ва дар замони Хоҷа Соинуддин китобат шуда, дар чанд мавзеи он хат ва имзои муаллиф ба мушоҳида мерасад. Ашъоре, ки дар ин нусхаҳо, махсусан дар

мачмуаи шумораи 10196, ки тахти унвони «манзумоти ҳазрати Алӣ саломуллоҳ» сабт гардида, бештар дар қолаби ғазалу рубой ба ду забон: арабӣ ва форсии тоҷикӣ навишта шудаанд.

Мулоҳиза мешавад, ки ғазалиёти шоир аз ҷиҳати қолаб шабеҳи ғазалҳои Шайх Атору Хоҷа Ҳофиз ва Ироқӣ буда, аксар аз ҳафтбайтӣ иборат мебошанд, вале аз ҷиҳати миқдор дар баробари ғазалҳои онҳо хеле каманд.

Аз 12 ғазали бадастомадаи шоир маълум мегардад, ки аз лиҳози шаклу мазмуни худ ҷавобгӯи меъёрҳои ғазалсароии суннатии форсии тоҷикӣ буда, аз 5 то 9 байтро дар бар мегиранд.

Маълумтарини ҳаҷми ғазалҳои Соинуддинро ғазалҳои 7 байтӣ (5 ғазал), 8 байтӣ (4 ғазал), 5 байтӣ (1 ғазал), 6 байтӣ (1 ғазал) ва 9 байтӣ (1 ғазал) ташкил медиҳанд.

Мавзӯ ва мундариҷаи ингуна ғазалҳоро мавзӯҳои суннатии шеъри форсии тоҷикӣ-шавку шӯри ишқ, оҳангҳои ахлоқиву ирфонӣ ва панду насихат фаро гирифтаанд. Дар онҳо шавку завку шӯри ишқ ва эҳсосоти ошиқ дар камолӣ ҳунари шоирӣ мунъакис шудаанд.

Нишони ошиқӣ бо мост имрӯз,
Ки дил сардафтари ғавғост имрӯз....
Алӣ ин роҳро аз пири муғон ёфт,
Аз он ғиммат аз ӯ меҳост имрӯз [17, с. 121 алиф].

Унсурҳои сохтмонӣ ҳам (архитектоника), вазну қофия, матлау мактаъ, таҳаллус, адади абёт ва мавзӯю мундариҷа дар онҳо риоят шудааст. Интиҳоби вазнҳои сабук ва хушоянд аз қабилӣ Ҳазач, Рамал ва Рачаз бозгӯи он аст, ки Хоҷа Соин бештар дар бахрҳои доираи сеюми арӯз, яъне доираи Мучталиба ғазал гуфтааст.

Яке аз унсурҳои ҳатмӣ ва устувори ғазал байти матлаъ аст, ки байти аввали он буда, мурассаъ мебошад. Дар фарҳангҳо ва кутуби адабӣ матлаъ ба маънии оғоз, тулӯғоҳ тавзеҳ гардида, дар истилоҳ «байти аввал аз ғазалу қасида, ки дар ҳар ду мисраъ қофия дошта бошад», омадааст [19, с.277].

Ин махсусияти матлаъ, яъне ҳамқофия будани ҳар ду мисраъ аз оғози шеъри форсии тоҷикӣ то рӯзгори мо риоя мешавад ва дар осори назарии адабиётшиносони асримиёнагӣ ва муосир мурассаъ будани матлаъ зарур доништа шудааст.

Бояд зикр кард, ки талаботи нахуст аз матлаи ғазал оростагии лафзу ҳубии мазмун аст, чунонки Муҳаммад Родуёни гӯяд: «ва яке аз ҷумлаи балоғат он аст, ки оғози сухан фаҳл ва бадеъ бошад» [9, с.8].

Аксари матлаъҳои ғазалҳои Хоҷа Соин ҳам бо каломӣ равону фасеҳ баён шуда, ҳам дар маъно ва ҳам дар тарзи ифода ва умуман шеърият муносиб буда, ҳолӣ аз уюби фасоҳатшикани сухан мебошанд. Ин махсусият имкон медиҳад, ки ба як бор хондан матлаъҳои асосӣ дар зехну забони хонанда нақш бандад. Таври намуна:

Нишони ошиқӣ бо мост имрӯз,
Ки дил сардафтари ғавғост имрӯз.

Ҳанҷар кашид ёраму ошиқнавоз шуд,
Мутриб бисоз чанг, ки қорам ба соз шуд.

**

Ҳар дам ба ваъдае дили мо шод мекунӣ,
Шогирдиву баҳонаи устод мекунӣ [17, варақи 121].

Пайдост ва ошқоро, ки ишқ яке аз унсурҳои аслии шеъри форсии тоҷикӣ буда, аз асри XI ба баъд дар адабиёти форсии тоҷикӣ ҳартарафа вусъат ёфт. Қудамо ҳам роҷеъ ба мазият ва кайфияти ишқ чӣ ирфонӣ ва чӣ заминӣ сухани бисёр гуфтаанд. Аммо оламе, ки инсон дар он зиндагӣ мекунад, ҳанӯз ҳам лабрезии ҷизҳои ношинохта ва дардҳои ногуфта ҳаст.

Ба ҳамин минвол ишқ дар шеъри Хоҷа Соинуддин ҳам оҳангу моҳияти ҳос дорад, ки даромехта бо ҳақиқату маҷоз ва нишонрасу мойявар аз назари ҳунари сухангӯӣ аст:

Бо мо назаре нест туро, ин чӣ тариқ аст ?
То кай сипарӣ роҳи ҷафо? Ин чӣ тариқ аст?
Як шаб диҳиям ваъдаву в-он гаҳ тааллул,
Эй шӯҳи ҷафокеш, ҷаро? Ин чӣ тариқ аст?

Аз ин абёт чунин бармеояд, ки бофти сухани Соинуддин сохта набуда, балки забони содаву хушоянд ва даромехта бо шӯру сӯз аст, ки то аъмоқи ҷон асар мекунад. Истифодаи луғот ва шакли қадимии вожагон ва таркибот, чун «сипарӣ», «сипурӣ» - ба маънии тай намудан,

гузаштан ва «як шаб ваъда додан» ё «диҳиям» шеърро ҷилои бештаре бахшидаанд. Муҳимтар аз ин, радифи «ин ҷӣ тариқ аст» дар ин ғазал бисёр латифу хушоянд афтодааст.

Дигар ин ки истифодаи чунин калимаву таъбирот забони гуфтугӯи мардуми Мовароуннахрро ба хотир меорад. Ин бад-он маъност, ки агар Соинуддин Хучандии Исфahонӣ зода ва парварадаи мактаби адабии Исфahон аст, вале бо шеваи тоҷикона сухан гуфтааст ва ин бори дигар далолат бар он мекунад, ки гузаштагони вай аз Хучанди Тоҷикистон будаанд.

Адабиётшиносон ғазалро аз нигоҳи сохти композитсионӣ ба ду навъ дастабандӣ кардаанд: пароканда ва воқеабанд (мусалсал).

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки аксари ғазалҳои шоир аз ҷиҳати сохтмони бадеӣ шомили навъи ғазали мусалсал мебошанд, ки чунин равиш дар ашъори шоирони пешин ҳам Саноиву Аттот ва Ироқӣ низ ба назар мерасад. Дар ин навъи ғазалҳо нақши мактаъ ҳамчун байти хулосакунандаи андешаву афкори шоир муҳим мебошанд.

Ғазале, ки дар бобати он тааммул карда истодаем, ғазали нахустин аз манзумоти Хоҷа Соин буда, дар шакли монолог ифода шудааст, ки шоир ба василаи таъкиди «ин ҷӣ тариқ аст» сӯхтадилӣ ва нозукхаёлиҳои хешро ифода карда, дар ниҳоят ҷавоби саволҳоро эҳсос мекунад:

Чашмат занадам роҳеву абру раҳи дигар,
Роҳест аҷаб роҳи шумо! Ин ҷӣ тариқ аст?
Сад ҳалқаи умед задам ба дари васлат,
Як бор нагуфтӣ, ки даро! Ин ҷӣ тариқ аст?...
Абруи бутон қибла шудат сачдаи аввал,
Охир, Алӣ аз баҳри Худо, ин ҷӣ тариқ аст? [17, ғараки 121].

Аслан, шеър яке аз шоҳаҳои баруманди дарахти ҳунар аст ва вижагиҳои ҳунари бод аз тору пуди шеъри ҳуди шоир баррасид ва ба доварӣ омӯхт. Бинобар ин, ҳангоми мутолиаи ашъори Хоҷа Соин эҳсос карда мешавад, ки шеъри вай лабрез аз эҳсосу идрок ва шӯри ишқ аст. Ишқ дар сафинаи ашъори шоир якрангу якнавохт нест, аз он танҳо ишқи заминӣ ё билкул партави ишқи ирфонӣ пиндоштан дуруст нест. Аммо тибқи мушоҳидаҳои мо қисми зиёди ғазалҳои Хоҷа Соинуддин аз мазмуну мазияти ишқи ирфонӣ бархӯрдоранд:

Соқӣ ба остонаи давлат паноҳи пир,
К-аз чашми пурҳумори худам косае бигир.
Маншури ақро қалами азл каш ба сар,
То ишқ бошадам ҳама дар мулки дил амир.
Ќуз ҷоми май маҷӯй футуҳе ба ҳеч боб,
Эй дил, агар зи равзани ишқе суханпазир.
Дар тайи ҷон захира кунам рӯзи ҳашро,
Ғар номае зи пири муғон орадам башир.
Бо ҳоки дайр рӯи умедам сиёҳ бод,
Ғар оби Кавсар оядам, эй шайх, дар замир.
Султони ду қавн ба як ҷав қучо ҳарад?
Ринде, ки шуд ба қӯи ҳароботи ишқ асир.
Ғоки дараш, Алӣ, ба назар муғтанам шумор,
К-аз баҳри рӯшаной, қуҳлест беназир [17, ғараки 121].

Дар ғазали мавриди назар ҳар байт ҷудо ва мустақилмаъност. Дар байти аввал ба соқӣ аз тариқи маҷоз ва киноя муроҷиат карда мешавад, ки аз чашми пурҳумори худам ҷоме баргир, байти дуюм ҳовии матолиби ақлу ишқ аст, ки шоир гӯшзад менамояд, ақл ҷиҳати идроки ҳузури ботин қодир нест, бинобар ин, қалами азл бар мекашад. Таркибҳои «ишқ дар мулки дил амир» ва дар «қӯи ҳароботи ишқ асир» ба маънии ошиқ ва гирифтор будан аст.

Хоҷа Соинуддин қавли мазкурро дар достони «Ақлу ишқ» ҳам собит намуда, бад-ин васила мабоҳиси оқилону ошиқон ва поёни тариқи онҳоро дар осораи нишон додааст. Дар байти сеюм аз ҷоми май, ки фатҳи ҳама умур аст, сухан ба миён оварда, дар абёти ҷаҳоруму панҷум аз пири муғон ва оби Кавсар ёдоварӣ мекунад.

Ба назар мерасад, ки латофат ва зарофати шеъри Соинуддини Хучандӣ дар беолоишӣ ва дур аз санъаткорӣ суханбозӣ будани сухани ўст. Ой аз вожаҳои муғлақ ва таъбироти душворфаҳми арабист. Муҳимтарин ҳосияти шеъри Соинуддин он аст, ки ашъораш ба тарзи вуқӯ аст:

Хар дам ба ваъдае дили мо шод мекунӣ,
 Шогирдиву баҳонаи устод мекунӣ.
 Дил, к-ӯ хароби ғамзаи шӯхи ту буду ҳаст,
 Бозаш ба ишвае ду- се обод мекунӣ.
 Инсоф медиҳям, ки дар фанни дилбарӣ
 Хар нуктае, ки аз қалам афтод мекунӣ.
 Он зулфро зи нанги дили танг вораҳон,
 Гар бандае зи банди худ озод мекунӣ.
 Бедод бод ҳосилат аз шаҳнаи ҷафо,
 Эӣ дил, агар зи ҷаври ғамаш дод мекунӣ.
 Дар фанни фитна гарчи ту шогирди ҳамзай,
 Ин турфа бин, ки беҳтар аз устод мекунӣ.
 Як ҳалқаи дил аз сари он зулф во накард.
 Чандонки мечаҳӣ туву фарёд мекунӣ.
 Занчири банди ҷон ба дам аз ҳам фуру кунем,
 Ҳарчанд ҳалқаҳо-ш зи фӯлод мекунӣ.
 Бунёди зухдро Алӣ аз май хароб кун,
 Гар з-он ки ошиқ ба бунёд мекунӣ [17, с. 121 алиф].

Аз ҷиҳати сохтмон ин ғазал низ мусалсал аст, зеро дар як мавзӯ ва он ҳам дарди фироқ гуфта шудааст.

Дар байти аввал санъати тазоду муқобала ба кор рафтааст. Баъдан шоир бо истифода аз **санъатҳои маҷоз** (ғамза, фанни дилбарӣ, ба ишва обод кардани дил); **таҷниси хаттӣ ё лоҳак** (нанг, танг); **таҷниси зои** (банда-банд); **истиораи пӯшида** (ҷаври ғам, занҷири банди ҷон, фанни фитна); **тазод** (бедод- дод, шогирд, устод); **ғулу** (фуру кардани занҷир ба як дам) ва дарди фироқи ёрро пуробуранг ба тасвир кашидааст. Ва дар мақтаъ орзуи қаҳрамони лирикӣ ба сурати хулоса ҷамъбаст шудааст.

Агар аз ғазали дар боло оварда шуда баъзе абёти ўро дақиқтар таҳлил кунем, хунари шоирии Соинуддини Хучандӣ боз ҳам возеҳтар ва амиқтар мешавад, ба мисли:

Он зулфро зи нанги дили танг вораҳон,
 Гар бандае зи банди худ озод мекунӣ.

Дар мисраи аввали байти мазкур вожаҳои «**нанг**» ва «**танг**» ҷиноси хаттӣ ё лоҳак шуда омадаанд. Ин нави санъат, аслан ба алифбои арабиасос ихтисос дорад ва тафовути ҳуруф дар калимаҳои ҳамчинс таҷниси хат номид мешавад [20, с.120].

Дар калимаҳои «**нанг**» ва «**танг**» тафовут дар ҳуруфи муттасила мебошад. Ин вожаҳо, ки дар навишт шакли якхела доранд, бо изофаи як нукта маъно дигар шудааст. Дар мисраи дуюми байти мазкур «**банда**» ва «**банд**» таҷниси зоидро ташкил додаанд. Хосияти ин санъат он аст, ки яке аз калимаҳои ҳамчинс як садонокӣ зиёд дорад, ҷунонкӣ мушоҳида намудем.

Биноан бояд гуфт, ки Ҳоҷа Соинуддин таҷнис ва анвои онро ҳам дар насраш ва ҳам дар шеъраш муносиб корбаст намудааст. Масалан, шоир дар байти зайл ду санъати шеърӣ ҳам тазоду муқобала ва ҳам таҷнисро тавҷам ба кор гирифтааст, ки аз маҳорати суҳанвариӣ ӯ гувоҳӣ медиҳад:

Бедод бод ҳосилат аз шаҳнаи ҷафо,
 Эӣ дил, агар зи ҷаври ғамаш дод мекунӣ.

Аз як нигоҳ вожаҳои «**бедод**» - зулму ситам ва «**дод**» ба маънии адлу инсоф санъати тазоду муқобала шуда омадаанд, ки қудамо номи дигари онро мутобиқа низ гӯянд [14, ҷ.1, с.382]. Аз нигоҳи дигар шоир бо истифодаи калимаҳои мазкур санъати таҷнисро ҳам ба кор гирифтааст.

Рубоиёти Ҳоҷа Соинуддин ҳам ба монанди ғазалҳояш дар қамоли фасоҳату раванӣ суруда шуда, аз нигоҳи тааммулу мулоҳиза, яъне аз самти матбуъ мазомини ирфонӣ касб намуда, аз назари шаклиё хунари, яъне аз самти маснуъ дубайтиҳои халқиро ба ёд меорад, ки ҷиҳати истидлол бар ин қавл танҳо ба як намуна иктифо мекунем:

Дар кӯи ҳаво ҳавои кӯе дорам,
 К- он ҷо сару баргҳову сӯе дорам.
 Ин аст муроду баъд аз ин дар ду ҷаҳон,
 Номардам, агар худ орзуе дорам [17, варақи 121].

Лозим ба ёдоварист, ки Ҳоҷа Соинуддин Хучандӣ мутарҷими қобиле ҳам буда ва тасаллути ӯ ба забони арабӣ чандон аст, ки наздик 20 рисола ба ин забон таълиф намудааст. Мутунӣ устувор ва истехкоми ирфониро, ки шеваи нигориши ин мутун дар ниҳояти ҷазолат аст,

шарҳ ва тарҷума кардааст: Шарҳи «Фусус- ул-ҳикам»-и Ибни Арабӣ, «Назм-уд-дурар»-и Ибни Фориз, «ат-Тамҳид фӣ шарҳи қавоиди-т-тавҳид» (шарҳи «Қавоиди-т-тавҳид»-и ниёи хеш Садриддин Муҳаммад).

Ҳамчунин ба ин забон шеър ҳам менавишт ва аз ин рӯ, мо баробари дастрасӣ пайдо кардан ба намунаи ашъори шоир онҳоро ба хатти имрӯзаи тоҷикӣ баргардон намуда, зеро унвони «ғазалиёти Соинуддини Хучандӣ» ба ҷоп расонидем[8].

Илова бар ин, доир ба ҳусну кубҳи ашъори арабии Хоҷа Соинуддин ба тафсил мулоҳиза кардаем ва такрори андешаҳо дар ин навишта муносиб нест [6].

Ҳамин тариқ, махсусиятҳои аслии шеъри Хоҷа Соинуддин, ки ўро аз миёни шоирони он давра мумтоз гардонид, истифодаи вожаҳо ва таркиботи писандида, тасвирҳои дилкашу зудошно ва латофати шеър мебошад. Ба таъбири дигар, вай дар гуфтани шеър таслими нависандагии роиҷи замони худ нашуда, аз суханбозию сухансозӣ, такаллуфу танофур ва мураккаботи лафзию маънавӣ, ки дар ҳамин давраи адабиёти форсии тоҷикӣ маъмул шуда буд, дур мебошад.

Нуктаи дигар ин ки аксари ғазалҳои Соинуддини Хучандӣ аз нигоҳи сохтмони ғазал навъи мусалсаланд ва аз мундариҷаи ғоявии ашъори форсии тоҷикиаш пайдост, ки бештар ба шеваи баёни Ҳофизи Шерозӣ ва Фаҳруддини Ироқӣ шеър гуфтааст.

Аз мундариҷа ва мазмунини ашъори арабияш бармеояд, ки бештар тарзи баёни Мутанаббӣ ва Ибни Форизи Мисиро пайравӣ карда, ки ҳар ду ҳам аз чехраҳои маъруфи адабиёти арабӣ ҳастанд.

Манзумоти форсию арабӣ, ки аз Соинуддини Хучандӣ бокӣ мондааст, шомили ашъори дилпазиру рангин буда, дар анвои гуногуни адабӣ: ғазал, қитъа, маснавӣ ва рубой навишта шудаанд ва баррасии иҷмолии шеъри ӯ дар ин навишта қавли мазкурро собит менамояд.

Ашъори Соинуддини Хучандӣ аз ҷиҳати миқдор андак бошанд ҳам, аммо аз лиҳози камоли балоғат ва зарофат дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ мақоми вижаеро сазоворанд.

АДАБИЁТ:

1. Доғистонӣ, Вола. Риёз-уш- шуаро. Дар ду ҷилд. – Ҷилди 1 [Матн] / Тасҳеҳ ва муқаддимаи Абулқосими Родфар / Волаи Доғистонӣ. – Техрон : Мутолиоти Фарҳангӣ, 1392. – 1015 с.
2. Ганҷавӣ, Низомӣ. Куллии «Хамса» [Матн] / Мутобиқи нусхаи Ваҳиди Дастгирдӣ, ба кӯшиш ва вироиши Қозим Обидинии Мутлақ / Низомии Ганҷавӣ. – Техрон: Обон, 1390. – 1216 с.
3. Ироқӣ, Фаҳриддин. Девон [Матн] / Танзим: Акбархонии Ҷузъӣ / Фаҳриддини Ироқӣ. – Техрон : Нигоҳ, 1388. – 448 с.
4. Кошонӣ, Такиаддин. Арафот-ул-ошиқин. Дар 8 ҷилд.–Ҷилди 2 [Матн] /Таҳия ва тасҳеҳи Абулқосими Родфар / Такиаддини Кошонӣ. – Техрон : Мероси мактуб, 1389. – 678 с
5. Мароғай, Авҳадӣ. Куллийёт [Матн] / Ба тасҳеҳи Сайид Нафисӣ / Авҳадии Мароғай. – Техрон: Амири Кабир, 1340 . – 432 с.
6. Мирзоев С. Нигоҳе ба девони Соинуддини Исфаконӣ [Матн] / С.Мирзоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. –2014. – №4 (59). – С. 269-274.
7. Мирзоев С. Муаррифии нусхаҳои хатии осори Соинуддини Хучандӣ [Матн] / С. Мирзоев // Суханшиносӣ.– 2020. – № 3. – С. 80 - 94. 96.
8. Мирзоев С. Соинуддин Хучандии Исфаконӣ [Матн] / С. Мирзоев // Камоли Хучандӣ (Фаслномаи илмӣ-адабӣ).– Хучанд,2020.– № 3.– С.89-96.
9. Мунтахаби «Тарҷумон -ул- балоға» ва «Ҳадоиқ-ус-сехр» [Матн] / Таҳияи матн ва тавзеҳоти Х. Шарипов. – Душанбе : Дониш, 1987. – 144 с.
10. Насриддин, Абдулманнон. Донишмандон ва сухансароёни Хучанд [Матн] /Абдулманнони Насриддин.–Хучанд: Нури маърифат, 2003 . – 434 с.
11. Нусхаи Китобхонаи маҷлиси Шурои исломӣ [Матн] (чанби майдони Баҳористон) . – Техрон, дастнависи, шумораи 8503 . – 422 варак
12. Розӣ, Амин. Ҳафт иқлим. Дар се ҷилд.–Ҷилди 3 [Матн] / Тасҳеҳ, таълиқ ва ҳавошии Сайид Муҳаммадризо / Амин Аҳмади Розӣ.–Техрон : Суруш ,1389 . – 691 с.
- 13.Техронӣ, Оқобузург. Аз-зариа ило тасонифи-ш-шиа. Ақсоми-с-сонӣ мина-л-ҷузъи-т-тосиъ [Матн] / Оқобузурги Техронӣ. – Техрон: Қум, 1378, саҳ. 338- 688.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. – Ҷилди 1 [Матн] / Дар зеро таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ.- Москва: Советская энциклопедия, 1969 . – 952 с

15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд . – Ҷилди 2 [Матн] / Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ . – Москва : Советская энциклопедия, 1969 . – 952 с
16. Хучандӣ, Соинуддин. Ал-маноҳиҷ фи-л-мантиқ [Матн] / Ба эҳтимоми Иброҳими Дебоҷӣ / Соинуддини Хучандӣ. – Техрон: Донишгоҳ, 1376. – 232 с.
17. Хучандӣ, Соинуддин. Маҷмуаи расоил [Матн] / Соинуддини Хучандӣ .–Техрон: Китобхонаи Маҷлиси Шурои исломӣ, дастхати шумораи 10196 . – 417 вар.
18. Хучандӣ, Соинуддин. Базм ва разм [Матн] / Тасҳеҳ ва таҳқиқ: Миҷгон Ҳаққонӣ / Соинуддини Хучандӣ . – Техрон: Мероси мактуб, 1395. – 126 с.
19. Хусайнӣ, Атоуллоҳ. Бадоеъ-ус-саноеъ [Матн] / Бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Р. Мусулмонкулов / Атоуллоҳи Хусайнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 221с.
20. Шарифов, Х. Каломи бадеъ [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 1991 . – 160 с.
21. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон [Матн] / Ба тасҳеҳи Абдурахими Халҳоӣ / Ҳофизӣ Шерозӣ. – Техрон: «Ҳофиз», б.соли нашр. – 440 с.

REFERENCES:

1. Dagestani, Vola. Riaz-ush-shuaro. In two volumes. – V. 1 [Text] / Correction and introduction by Abul Qassim Rodfar / Dagestani Volai. - Tehran: Cultural Reading, 1392. - 1015 p.
2. Ganjavi, Nizami. Kulliyat "Khamsa" [Text] / According to the version of Vahid Dastgirdi, tried and edited by Kozim Obidini Mutlak / Nizami Gan Javai. - Tehran: Obon, 1390. -1216 p.
3. Iraqi, Fakhriddin. Cabinet [Text] / Edited by: Akbarkhani Juzni / Fakhriddin Iraqi. - Tehran: Nigah, 1388. - 448 p.
4. Koshani, Taqiaddin. Arafat-ul-Ashiqin. In 8 volumes. V.2 [Text] / Development and revision of Abul Qasim Rodfar / Taqiaddin Kashani. - Tehran: Heritage of the letter, 1389. - 678 p
5. Marogai, Avhadi. Kulliyat [Text] / Edited by Sayyid Nafisi / Avhadi Marogai. - Tehran: Amir Kabir, 1340. - 432 p.
6. Mirzoev S. A look at Soinuddin Isfakhani's devan [Text] / S. Mirzoev // Bulletin of Pedagogical University. -2014.- No. 4 (59). - P. 269-274.
7. Mirzoev S. Presentation of manuscripts of Soinuddin Khujandi's works [Text] / S. Mirzoev // Speech studies. - 2020. - No. 3. - P. 80 - 94. 96.
8. Mirzoev S. Sainuddin Khujandii Isfahani [Text] / S. Mirzoev // Kamoli Khujandi (Scientific-Literary Commentary). – Khujand, 2020. – No. 3. – P.89-96.
9. Selections of "Tarjuman-ul-baloga" and "Hadayq-us-sehr" [Text] / Preparation of the text and explanations by Kh. Sharipov. - Dushanbe: Knowledge, 1987. - 144 p.
10. Nasriddin, Abdulmannon. Scholars and speakers of Khujand [Text] / Abdulmannon Nasriddin.- Khujand: Light of Enlightenment, 2003.- 434 p.
11. Library copy of the meeting of the Islamic Council [Text] (on the Baharistan square). - Tehran, manuscript, number 8503. - 422 sheets
12. Razi, Amin. Seven climates. In three volumes. – V.3 [Text] / Taseheh, ta'liq and hawashi of Sayyid Mohammadreza / Amin Ahmadi Razi. - Tehran: Surush, 1389. - 691 p.
13. Tehran, Aqabuzurg. Because of this classification. Aqsami-s-soni mina-l-juz'i-t-tosi' [Text] / Aqabuzurgi Tehrani. - Tehran: Qum, 1378. – P. 338-688.
14. Tajik language dictionary. It two volumes. – V.1 [Text] / Edited by M. Sh. Shukurov, V. A. Kapranov, R. Hashim, N. A. Masumi. - M.: Soviet encyclopedia, 1969. - 952 p
15. Tajik language dictionary. It two volumes. – V.2 [Text] / Edited by M. Sh. Shukurov, V. A. Kapranov, R. Hashim, N. A. Innocence. – M.: Soviet encyclopedia, 1969. - 952 p
16. Khujandi, Sainuddin. Al-manahij fi-l-mantiq [Text] / under the editorship of Ibrahim Debaji / Sainuddin Khujandi. - Tehran: University, 1376. - 232 p.
17. Khujandi, Sainuddin. Collection of Rasool [Text] / Sainuddin Khujandi. - Tehran: Library of Majlisi Shura-e-Islami, manuscript number 10196. - 417 var.
18. Khujandi, Sainuddin. Bazm va razm [Text] / Editing and research: Mizhgon Haqqani / Soinuddin Khujandi. - Tehran: Heritage of the letter, 1395. - 126 p.
19. Hosseini, Atollah. Badoe-us-sanoe' [Text] / With introduction, explanations and editing by R. Musulmankulov / Atollah Husayni. - Dushanbe: Cognition, 1974. - 221p.
20. Sharifov, Kh. Creative word [Text] / Kh. Sharifov. - Dushanbe: Education, 1991. - 160 p.
21. Shirozi, Hafiz. Divan [Text] / Edited by Abdurahim Khalkholi / Hafiz Shirozi. - Tehran: Hafiz, - 440 p.